

Чедо ВУКОВИЋ, Титоград

МОЗАИК ДИЈАЛЕКАТА У РАДИОНИЦИ ЈЕДНОГ ПИСЦА

„Човјек живи ријечима“
Николај Љесков

Свој текст не саопштавам као научну поруку вама који о путу, смислу и тајнама језика знате више и пратите их дубље. Износим пред вас тек неколико својих теза — на провјеру, рекао бих. Наравно, привилегија је — и обавеза уједно — што могу то чинити под кровом наше Академије и пред скупом врних језикословаца. Напоменуо бих, такође, да су моје склоности и могућности више усмјерене према импресионистичком и исповједном него према чисто егзактном исказу.

Једног дана на столу ми се појавио запис: „Не чини с ријечима што не би с људима чинио!“

Ова самозаповијест спонтано је настајала у мени годинама, можда деценијама. Живјела непажена испод писаних редака. Немило је писцу што она хоће, ево, да се огласи детаљније.

Јер ријеч — у животу и литератури — није пуки знак за ово или оно, нити неутрално средство изражавања. Ријеч је више од тога: она живи, има свој смисао и карактер. Ако је раним или обогалим, сама ће се обновити — међу људима. Ако ли је обогатим, она ће проживјети као одвојак, као нова грана на својем коријену и стаблу.

Полазим од помисли да је ријеч природна творевина, ближа човјеку од свега што је с њим и њиме настало. Јер, у ствари, нијесмо творци језика, као што нијесмо створили свој дах и глас — то исконска природа из нас проговора.

И управо стога, рекао бих, све ми нејаснија бива граница до које сежу језичке норме, граница иза које се пружа историјским ломовима и рељефом умаласана дијалекатска пучина мале Црне Горе. А на простору српскохрватског језика.

И управо стога писац, при помисли на будуће дјело, као да не хаје за језичке норме и територијалне међе дијалеката. Он не полази од ријечи које су му унапријед дате. Он креће од својег инспиративног упоришта: од стварности, од утисака и представа о њој, од својег става према животу или од своје слике свијета или од маштарских визија. И све то — одмах потом, а чини се истог трену — бива именовано, сраста с ријечима које постоје или које ће настати.

То би могло бити у извјесном сагласју са Сократовим закључком у дијалогу с Кратилом (како биљежи Платон): „треба да смо задовољни сложивши се у томе да не треба да се пође од назива, него да биће много прије треба да се сазнаје и да се истражује на основу себе сама а не на основу ријечи“. То ме, наравно, не наводи на помисао о мањој важности ријечи у процесу сазнавања. Оно што јесте у простору, што се збива током времена и шта ми о томе знамо и мислимо именује се и у нас урезује у облику ријечи. Незамисливо је, бар за мене, да се нешто што не би било ријеч може трајно задржати у складишту нашег памћења. Могло би то бити неко мутно сјећање или наслућивање нечег. Али, чим то тежи да изиђе на чистину сазнања или осјећања, ми му тражимо назив или, пак, остављамо да бива оно, нешто магловито, неухватљиво. То би остајало на граници подсвјесног. Писци, наравно, трагају и за тим просторима у човјеку, али чак и своју литерарну представу о томе тамном, мутном и у први мах именованом не могу ни себи ни другима представити без ријечи.

Оне су ту, дакле, да ограниче а можда и укину оно што је небулозно, затим да донекле сведу и осиромаше она бескрајна првотна варничења у списатељској радионици и ипак омогуће да оно што је прије њих било изнова и изнова искрсава у читаоцима.

Само би се опсежном студијом могао исказати темељнији одговор на питање: да ли ријеч, узета из дијалекта, у књижевном дјелу мијења нешто од своје суштине и бива ли, стога, другачије доживљавана и вреднована? Мислим да би се то питање могло поставити не само за дијалектизме већ за сваку ријеч преузету из живог говора. Сада би се могло рећи тек толико: ријеч — на прагу књижевне творевине — не мијења битније свој облик, али доживљава унутрашњи преображај, махом неодредив. Сјетимо се Његошевог стиха „Суза моја нема родитеља“ — именице „суза“ и „родитељ“ оvdје постају нешто што дотад нијесу биле и никад и нигдје, изван овога стиха, не могу бити. И не постоје друге сродне ријечи помоћу којих бисмо могли себи до сржи објаснити њихову нову природу — можда то ни сам Његош не би могао.

Или, пошто говоримо о дијалекатској основи и литератури, узмимо нашу ријеч „чојство“. Седам гласова, седам слова. Али прије њих, изговорених или написаних, у мени се к једној тачки

слијеће неброј искуствених и мисаоних датости и подпојмова о људским врлинама и манама на црногорском простору. Стога ријеч „чојство“ бива синтеза за мноштво далеких и тренутних утисака, сазнања и ставова. И не само у мени, већ у народу — изворишту ријечи и изрека — иза свега исказаног простире се недокучиво грананье игибање искустава кроз вријеме и невријеме. Писац, стога, не осјећа само себе наспрам ријечи — он бива свјестан и онога што је у народу претходило ријечима и што сада, у животу, иза њих стоји.

Пошто, пак, о нечему постоји једна ријеч, онда су нам и датост и сама ријеч познати, бар у извјесној општости. Писац, међутим, и ту трага за неоткривеним. Он би, рецимо, да у општем, народном појму о чојству открије и ону особену, богатију садржину. Стога је Марко Миљанов, као писац настао на самом извору народног живота и исказа, у једној прилици — бар тако се прича — рекао да је чојство (за разлику од јунаштва) „бранити другог од себе“. Потребне су биле, ето, још четири пишчеве ријечи да би она једна — „чојство“ — надишла себе и прешла, надам се, многе границе у времену и простору. (И ја се, вјерујте, у многим животним приликама и неприликама, присјећам тих ријечи — „бранити другог од себе“ — и бојим се да тако поступа, понекад узалуд.)

Писац у својој радионици спаја двије језичке нити: спољну (из прошлости и савремености) и своју, личну — затим их разастире по бјелинама времена и хартије. Испод тих нити, наоко јасна значења, ипак остаје нешто дубоке таме. Понекад нијесам у стању да допрем до дна смисла неке ријечи. Скривени лавиринти њеног значења остају као трајан изазов. И тада и иначе видим у претходници језикословце, као зналце и пјеснике науке, људе у чијим се радовима оглашавају тренуци и стољећа нашег језика. Дуго сам, рецимо, настојао да откријем право, изворно значење именице „пиличник“ — отварао многе рјечнике, питао старине са села, добио неколико различитих тумачења и — нијесам успио. Или, кажемо „сит“. А како ћемо рећи да је неко угасио жеђ? У народу, наспрам „сит“ чује се придјев „гасан“ (саопштио ми Благога Ераковић, а чуо сам да постоји и у Херцеговини). Је ли то прихватљиво или ће ту остати празнина? И много је сличних случајева, — језик наш, српскохрватски, у бурном је превирању.

Све ово, на неки начин, тиче се односа дијалеката и језика у књижевним дјелима. Написао сам, с тиме у вези, на мишљење Де Сосира, који тврди да је књижевни језик, па и језик књижевности, у основи вјештачка творевина — „јер сваки књижевни језик, као производ културе, успијева да одвоји своју сферу постојања од природне, од сфере говорног језика“. Али, што се језика књижевности тиче, могло би се рећи да је вјештачко само оно што је недаровито и стога лажно у суштини, а природно је све што је даровито, изворно, што носи у себи битне истине

о људима и времену. И зашто бисмо, наспрам говорног језика и језика књижевности, сматрали да је киша природна а дуга неприродна појава? И она је саздана од капи, али оне, у сусрету са свјетлошћу, одбљескују складним спектром боја и њихов сјај не пада на земљу, траје у висини, траје дуго и дуго у нашем сјећању.

Де Сосир даље каже: „књижевни језик поставља крупно питање сукоба између њега и локалних дијалеката“. То је, свакако, тачно ако се има у виду књижевни језик у цјелини — у њега се стачу дијалекти, али се он развија и као њихова негација. Слично је и с језиком књижевности, иако, чини се, његов „сукоб“ с локалним дијалектима није такве природе — сјетимо се вриједних књижевних дјела у дијалекатском руху.

Настајање, трајање и прихватање говорног језика, па и народне књижевности, могли бисмо означити линијом кретања према шеми: јединка — народ — јединка. Ауторска књижевност, међутим, креће се линијом: народ — јединка (писац) — народ. Природно је, мислим, што тако бива и приликом коришћења дијалекатског грађом у књижевном раду.

Свако од нас списатеља чини то „по својему“ — како зна и колико може. Није моје да о себи у том погледу судим. Могу само указати на неколико основних полазишта којима се при раду руководим.

Сматрам, наиме, да није упутно тежити по сваку цијену локалном или архаичном језичком изразу. Кад је о просторној димензији ријеч — кретати се ка ширим језичким синтезама. Кад су у питању временске димензије — обједињавати, уз селективан приступ, језичко наслеђе са савременим језичким токовима. И најзад, мој језички израз — макар колико био ослоњен на изворишта с црногорског тла — није и не може бити затворен за струјања са свих страна, из простора и времена, као што ни моје небо није затворено за свјетлости, за облаке и вјетрове.

Полазећи од тих схватања, настојао сам да обогатим своје лексичке залихе. Скупљао сам ријечи, махом оне којих нема у рјечницима. Биљежио сам их — са села и улице, из старих списа, из својег сјећања. Наравно, при писању се не може завиривати у хрпе биљешки — сви подсјетници и све ријечи морају бити у писцу. Тако су многе од записаних ријечи остале заборављене на листићима. Но, неке су ми биле не само корисне већ без њих не бих могао. На примјер, писао сам о сељаку беземљашу (роман „Синови синова“), који је вјечито гладан земље — тражи је, мучи се, аргатује, бори се за њу и под Скадром и по Црној Гори, која изгледа као земља без земље. А ипак, зачудо, ту су многе врсте земље — записао сам стотинак њених назива. Све то било ми је неопходно, као основа, да бих што изразитије оцртао лик овога сиротог земљогладника. При писању

историјских романа („Поруке“ и „Судилиште“) морао сам мислити и на језичке одлике минулог времена — на крај осамнаестог и прву половину деветнаестог вијека. И запазио сам да ријеч не значи исто у народу и на мојој хартији, да се мијења чак и у устима различних мојих јунака. Уз то, бирао сам ријечи чија структура јасно указује на њихов основни смисао — рецимо: договорник, обесињен, образан, наум и слично. Хтио бих, дакле, да ријечи саме по себи и у контексту буду што јасније.

Шире гледано — ако се осврнемо на црногорске дијалекте и литературу — ваља имати у виду низ околности у којима се развијала наша књижевна ријеч. Током ратних стољећа, све до недавно, нијесмо на овим просторима имали развијених наука о друштву, о човјеку, о природи, нити о језику; није било израђених филозофских система и школа. Црногорски писци били су упућени на ширење својих сазнајних и мисаоних видика ослањајући се и на тековине других земаља и народа. За своје стваралаштво окретали су очи према народним и народским мисаоним и етичким нормама и вриједностима, а при непосредном творачком чину црпли су, махом, домаћа тематско-мотивска и језичка изворишта. Писци се, наравно, нијесу ослањали само на црногорске говоре већ на ширину и мозаичност српско-хрватског па и других језика. (Његош је, на примјер, за многе апстрактне поетске појмове морао узимати русизме и слично.) Па ипак, имам у виду и особености црногорске лексике и идиома, лапидарност и сликовитост израза итд. — испод њих пулсирају одлике народног живота, историјски слојеви и наноси, социјалне, племенске а донекле и класне диобе, затим етичко-мисаоне особености, строг систем вриједности итд. Ту је и онај можда пренаглашен култ ријечи, затим шире језичко-стилске одлике, уз оригиналне црте у дјелима појединих писаца. Дакле, са мозаичне дијалекатске основе (цијепане рељефом и племенским међама) настајале су и развијале се стилско-језичке карактеристике у крилу саме литературе, у дјелима писаца из вијека у вијек — књижевност је тако надграђивала и обогаћивала језичку основу са које је полазила и расла.

И са тог разлога, поред осталог, писац са овог тла ни данас не заборавља да богатство лексике и сликовитост израза у људи из народа свједоче, на свој начин, о богатству унутрашњег живота и јединке и народа, као и о сложености животних услова, додиром с природом, односа у заједници и слично. Стога писац настоји да уз колорит епохе и мјеста одсликава и карактерни, психолошки и језички колорит личности, те посеже за дијалекатским посуђеницима. То, наравно, не значи да дословно пресликава средину, вријеме, лик и говор прототипова из стварности — он ствара своју књижевну, а то значи језичку синтезу. О томе читам код Парандовског: „Књижевни језик не мора бити ни мртав ни архаичан, нити пак вјештачки у хомеровском смислу, па ипак ће се у огромној мјери разликовати од говор-

ног... Колика је само разлика између разговорне реченице и одломка неког писаног дијалога узетог чак и из реалистичког романа!“

Од тог цитата окренуо бих се питању: шта је са црногорским дијалектима данас? Чини се да је све мање изолованих, затворених дијалекатских оаза. Вјероватно сада и нема изворно чистих дијалеката. Они су, током минулог времена, чували нешто од својих основних одлика, али се и мијењали сами у себи и под утицајима са стране; тако су и страни елементи у народном говору временом бивали „своји“. Док трају историјска заштитна, мијене бивају споре. Наиђу ли ратне олује и револуционарни преокрети у друштвеним односима, подјели и средствима рада, начину живота — мијене се одигравају нагло и бурно и, рекао бих, драматично. Језгра дијалеката и њихов општи лик унеколико одолијевају промјенама, иако дио лексике бива збрисан, иако напруну масе нових ријечи за нове ствари, односе и појмове. Управо та језгра могу занимати лингвисте и писце.

Пратећи ове мијене и појаве, свикли смо да претежно у велима тражимо основе и изворе за дијалектолошка испитивања, па махом и изворе ријечи за литературу. Још увијек, чини се, недовољно истражујемо — за науку и књижевни рад — шта бива са дијалекатским особинама при сусретима село-град: шта из града увире у село, а шта из села у градске и приградске насебине, у фабрике, школе, институције; шта бива при сусрету стручне терминологије и народних назива у домену природних и друштвених наука и слично. Јер и на том плану се може говорити о примарним и секундарним појавним облицима ријечи, односно о њиховим морфолошким и семантичким мијенама. То је, наравно, подручје које може и те како занимати и књижевнике.

Кад све то имам у виду, пожелим да се не одваја ријеч од живота нити живот од ријечи. И може ми се учнити да сам у романима додирнуо понеку скривницу нашег битисања и понеку тајну ријечи. И могао бих се питати: стварам ли више за себе или за друге људе, за које ли вријеме? И могао бих се питати: јесам ли повриједио ријечи које око мене настају, расту и сахну као све што у природи бива?

И могао бих се с горчином питати: можемо ли од нашег друштва очекивати да више цијени језички науку и науку о језику? Јер ријеч је о друштву слободарском и хуманистичком. Јер — „човјек живи ријечима“. Јер ми, рекао бих, немамо у пракси, у животу праве језичке синтезе нашег доба — уз језички израз јавних трибина и гласила недовољно се чује глас друштвених слојева који стварају вриједности. Јер, такође, више нијесмо сведени на тридесет слова и гласова: у наукама и њиховој примјени и у радној пракси већ постоји и множи се безброј нових знакова и симбола, видљивих и звучних (њих и

лингвисти користе, али више, чини се, као средство него као предмет изучавања). И ваљало би се надати, најзад, да језик нашег времена све више бива језички израз оних који стварају вриједности — на свим пољима људског труда, при свим корацима времена. И да се томе тежи почев од родног дома, од школе, од јавних трибина и гласила до језикословаца који виде пут нашег језика од праизвора до данас и који ће му освјетљавати магистрални смјер к сјутрашњици. Јер вијек ће се наш и по језику препознавати и цијенити.

Čedo VUKOVIĆ, Titograd

MOSAIC OF DIALECTS IN THE WORKSHOP OF A WRITER

Summary

A writer, in conceiving and creating a literary work, does not start mainly from words that are given in advance. He starts from his inspirative source: from reality, from the impressions and the images about it, from the attitude towards life or from his picture of the world, or from imaginative vision that is, from life, thematic-motivational basis (Socrates's conclusion in the dialogue with Cratylus: »one should not begin with a name, but being should much earlier be learnt and investigated on the basis of itself and not on the basis of words«). That does not, however, exclude the role of words in the process of learning and in the inspirative view of the writer. Words — at the threshold of a literary creation — experience a significant internal metamorphosis. The writer, namely, joins two language threads: one already given, external (from the past and contemporaneity) and his distinct, personal one. He in a special way solves the question »of the conflict between the language of literature and the local dialects« (De Saussure). A Montenegrin writer mostly does not limit himself to territorial boundaries of dialects — to Montenegrin speeches — he moves within the areas of the Serbo-Croatian language. He then does not depict literally his environment, characters and speech of prototypes — he creates his literary, and that means also his language synthesis.

